

ініціативи початку ХХ ст. створили якісно нову правову основу для розвитку системи громадських об'єднань, зокрема й сільських. Її результати стали відчутними починаючи з 1909–1910 рр. – періоду, в якому було зафіксовано стрімкі темпи кількісного зростання у всіх видах громадських організацій.

Список використаних джерел

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство/ Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 319 с.

2. Туманова А. С. Деятельность Министерства юстиции России по разработке законодательства об обществах и союзах в начале ХХ века / А. С. Туманова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2000. – № 6. – С. 191–198.

3. Баличева Л. В. Створення та діяльність добровільних пожежних товариств на Україні в ХІХ ст. / Л. В. Баличева // Проблемы пожарной безопасности. – Х., 2003. – Вып. 16. – С. 35–38.

*Стеценко Світлана Власівна, к. іст. н., доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

СОЦЕКОГЕНЕЗ УКРАЇНЦІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Місцеві вибори в Україні показали, що виборець уже не шукає в партійних гаслах готових рішень, відкидає гру в ідейне протиборство щодо зміни державного курсу, прагне конкретних позитивних результатів реформування. Носії сучасної української ідентичності продемонстрували, що їх свідомість вмістила в себе як ліберальне поняття громадянського суспільства, так і поняття спільності співвітчизників, народу, який не лише свідомо конструює соціальну реальність з урахуванням власного вибору, а й успадковує її.

На думку Ю. Габермаса, донедавна і Західна Європа жила з амбівалентною свідомістю, де вміщались начала й громадянськості, й народності: «Своїм історичним успіхом національна держава зобов'язана тій обставині, що вона замінила ті, що розпадалися, корпоративні зв'язки раннього новоєвропейського суспільства солідарною взаємністю між громадянами держави. Але це республіканське завоювання виявляється у небезпеці, якщо інтегративна сила громадянської нації зводиться назад до дополітичної данності народу, що виник природним шляхом, тобто до чогось, що не залежить від формування суспільної думки, політичної волі самих громадян» [9, с. 211–212].

Наукова розробка проблематики соціально-економічної генези (соцекогенезу) вкупі з етно- та націогенезом дозволяє виявити основи системи

національних пріоритетів і відповідно органічні підстави легітимізації політичної влади.

В найзагальнішому плані соцекогенез ми визначаємо як процес проходження історично сформованими спільнотами усіх стадій свого розвитку, в ході якого відбувається активна взаємодія суб'єктів на основі певного способу життя. Як важлива складова загальноісторичного (загальноцивілізаційного) розвитку соцекогенез проявляється в національно конкретних рисах культури господарювання, побуту, дисципліни праці, відображає особливості етно- та націогенезу народу, його релігійні, моральні традиції тощо. Соцекогенез презентує особливості формування й укорінення господарського укладу того чи іншого суспільства в ході націогенезу як життєвий потік з виходом на владу, де об'єднуються інтеріорні і зовнішні форми господарської діяльності, реалізуються типові етнонаціональні відповіді щодо економічної свободи, підприємництва, матеріально-статусної диференціації, реалізуються ідеологічні орієнтації, ролі та механізми участі. Крім того, він включає історично сформований кодекс поведінкових норм та принципів в сфері соціально-економічної життєдіяльності, а також накладає певні обмеження на формування позицій та стилів соціально-економічної поведінки людини, спільноти.

Хотілося б зупинитися на тих аспектах соцекогенезу України, а також, на протиположності їй, Росії, з котрими так чи інакше пов'язаний, зокрема, вибір українським та російським народами політико-економічних ідей та практик. Як відомо, в країнах Центральної та Східної Європи традиційно діє жорстка детермінація політики, що передбачає «відтворення самобутньої національної цивілізації» [2, с. 657], формування стилю правління і влади під впливом домінуючих традицій, норм і стереотипів. Згадаємо в цьому зв'язку спостереження М.Бердяєва, який звернув увагу на те, що формування масових, зокрема лівих, політичних позицій в російській революції виявилось результатом трансляції в політику «буйної народної стихії» [1, с. 109]. Для нас передусім важливо: по-перше, показати взаємозв'язки конститутивних національних форм соціально-економічного розвитку з типами політичного режиму; по-друге, виявити особливості сучасного ідеологічного ідентифікаційного простору; по-третє, з'ясувати, наскільки політичний курс України утримує в собі консолідаційний потенціал щодо принципів реформування, децентралізації.

В контексті поставлених завдань стає очевидним, що мова насамперед йде про ті механізми, котрі відтворюють не розмиті часом, укорінені ментальні структури та архетипи й транслюють сталі способи засвоєння та передачі минулого досвіду, зберігають його якісну окресленість. Йдеться про стиль групової культурно-господарської ідентифікації українців чи то росіян, що породжує своєрідну протоматерію владних рішень. Так, суто російський тип локальної солідарності (община-мір), що лежав в основі формування механізму територіальної общини, радянська влада свого часу «зміцнювала» масовими формами мобілізованого колективізму: через колгоспи, трудові колективи, соціалістичні нації. Подібний спосіб ідентифікації здійснювався і на рівні

первинних груп, де формується стиль соціальних взаємовідносин з поділом на «своїх» та «чужих».

Соціально-економічна генетика може слугувати як стимулом, так і гальмом національного розвитку, прискорювати чи стримувати його. Вона може виявитися "зашифрованою" в національних інститутах і практиках, котрі часто і виступають перепонами в досягненні бажаних цілей. Але навіть за умови, що національні інститути жодним чином не пов'язані з соціально-економічною генетикою тієї чи іншої нації, все ж складно (а то й неможливо) відтворити їх в інших суспільствах з чистого листка [3, с. 48].

Чужими виявилися для переважної більшості українців кинуті «зверху» радикальні реформи наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., інтерпретовані згодом багатьма дослідниками як неоліберальні трансформації. Пропоновані моделі доганяючого, випереджаючого, проривного, лідируючого розвитку несли на собі відбиток штучного конструювання. Разом з тим проголошення неоліберальної моделі розвитку як здобуття політико-правової незалежності колишніми радянськими республіками стало відправним пунктом для створення ними власних моделей економічного розвитку. Схожі в своїй основі дилеми економічної безпеки нові демократії вирішували по-різному, з урахуванням різних самооцінок, рівнів економічної життєздатності, історично сформованого образу національної ідентичності.

Етнонаціональна індивідуальність соцекогенезу допомагає віднайти національно-окреслений ключ до господарського успіху. Неминучі помилки очікували прихильників проголошення «чистої» неоліберальної моделі розвитку як теоретичної основи формування якісно нового соціально орієнтованого суспільства, тому що означена модель об'єднує і підпорядковує різні за змістом і генезою моделі організації ринкового господарства. Будучи загалом системонейтральною як тріада інституційних засад економічної, соціальної і політичної демократії, вона набуває змін в кожному окремому випадку, маючи набір різних варіантів, включно з альтернативними.

Загалом, для українських реалій характерна відсутність втілення будь-якої ідеології в цілісній, адекватній першоджерелу формі. В Росії історично домінували державні ідеології з усіма відповідними наслідками. Головною силою в процесі об'єднання людей була система управління. Інші фактори не відігравали вирішальної ролі. Російська (радянська) імперія нав'язувала народам свою ідеологію розвитку, лише побіжно враховуючи історичні, соціально-економічні, політичні особливості.

Разом з тим, примусова організація «зверху» розглядається багатьма вченими як національно окремішна риса росіян і навпаки – штучно прищеплена українцям. Для українців ніколи не зникла опозиція «українська громада (община) – російська держава», і не тільки з огляду на чужонаціональну державність, а передусім через інше змістонаповнення громади – вільної «сходки» (за М. Костомаровим) незалежних самобутніх власників [4, с. 63-64]. «Українське селянство, – підкреслює І. Лисяк-Рудницький, – ніколи не знало

системи земельно-передільної “общини”, і воно, безперечно було більш індивідуалістично настроєне, ніж російські “мужики”» [5, с. 140].

Протилежне бачення взаємозв'язку соцекогенезу, націогенезу та державотворення в Україні демонструє академік П. Толочко. Український індивідуалізм (злополучне «Я»), на його думку, одна з причин відсутності неперервної державності. Історичні форми української державності, як-от Запорізька Січ, де збиралася велика кількість козацьких «Я», розглядається як деструктивний фактор. В одному ряду із Запорізькою Січчю називаються: суцільний синдром атаманщини, ставка на «одну велику Галичину», «націонал-шовіністична ідеологія колективного українського «Я», що оволоділа навіть інтернаціональним президентом»; несправедливості щодо регіонів, наявність окремих українських етносів (зокрема, східноукраїнського) [8, с. В6].

На наш погляд, такі висновки багато в чому пов'язані з традицією тлумачити націю ще з радянських часів як етнос зі своєю державністю. Однак історична практика такого бачення нації не підтвердила, не дивлячись на криваві колізії, етно- та геноцид, насильницьку асиміляцію, гоніння проти тих, хто відрізнявся за мовою, вірою, навіть зовнішнім виглядом. Підміна громадянського націобудівництва проголошенням нової історичної спільності – радянського народу – стала одним із факторів розпаду СРСР, появи етнічного націоналізму.

Відома дослідниця російської общини (міра) С. Лур'є наголошує, що навіть за умови антидержавних проявів росіяни залишалися державниками. Свій висновок вона базує на етнологічному підході, який дозволяє знайти спільний знаменник для таких історично центральних інституційних форм організації російського суспільства як російська община та російська держава. При цьому селянство і чиновництво розглядаються як дві внутріетнічні групи, що мають різні ціннісні орієнтації, але знаходяться у постійній взаємодії; пов'язані єдиною цілісністю соборного, общинного та державного типу [6, с. 276].

Община виступала в Росії суб'єктом суспільно-політичної активності, зокрема, в кореляції з «царською» правдою. У відносинах російської держави і селянської общини проглядалася конструктивна, взаємокорелююча напруга. В роки революційних потрясінь початку ХХ ст. в цю систему відносин не змогли «вписатися» навіть монархічні партії. Праві партії намагалися відігравати роль народних на антиреволюційній хвилі 1906-1907 рр., але після її спаду вони перестали буди масовими. У 1917 р. нетривалий період претендували на народність есери та більшовики, але не зреалізували її. Напруга в селянському середовищі не змогла каналізуватися через міжпартійну боротьбу. Маси російського селянства вели спонтанний, але настійливий пошук ідеалу «справжньої» держави, пошук втраченої гармонії і легко підпадали під політичну експлуатацію тих політичних сил, які імітували можливість досягнення ідеалу. В общину увійшла політика. Вона, хоча і залишалася для селянина значною величиною і відповідно суб'єктом взаємодії із зовнішнім світом, але позбавилася своєї єдності. Кланові протистояння перейшли у

вертикальне протистояння в межах «великого» суспільства. Більшовики скористалися ситуацією розколотої єдності й, оволодівши стереотипами селянського життя, застосували революційну репресивну систему управління. Вони поетапно експлуатували вигідні для себе риси селянства.

Більшовицька держава керувалася ідеологічними пріоритетами, незважаючи на їх руйнівний характер з професійно-виробничої та економічної точок зору. Ідейному взаєморозумінню надавалася перевага над господарською добросовісністю й ефективністю. Більшовики не могли не бачити очевидної переваги заможного селянина у порівнянні з комбідівським активістом, зокрема за чисто господарськими критеріями. Та все ж вибір було зроблено на користь активіста як класово близького новій владі. Вкотре спрацював класовий ідеологічний критерій. Тактичні установки більшовиків змінювались в ході «революційних» перетворень, але їх стратегічна мета, ціннісні орієнтації не співпадали з селянськими. Кінцевою метою розглядалася ліквідація селянства як класу. Влада, що несла далекі незрозумілі цілі, зуміла заволодіти державницькою свідомістю російського селянства. Його схильність до соціального, а саме соціалістичного утопізму позначилась на ідеократичній легітимації ліворадикального політичного режиму більшовиків. Більшовицька програма, яка ще донедавна не витримувала жодної критики з позиції здорового глузду, але увібрала гасла, що відповідали масовим очікуванням, чітко спрацювала в умовах терору та страху перед невідомим, викликаних, зокрема, воєнними катастрофами. З інститутами, що виникли на її основі, незважаючи на відсутність їх зв'язку з традиціями, колишнім законним порядком, пов'язувалися сподівання на порядок та спокій. Ідеократична легітимація влади надовго закріпила домінування над суспільною згодою, вираженою на виборах.

Чи зберігається такий тип легітимації влади сьогодні, коли заперечення існуючих на попередньому історичному етапі соціально-економічних, політичних цінностей не призвело до становлення нової комплексної системи? Психологічні механізми регуляції поведінки індивідів та соціальних спільнот, консолідаційний потенціал суспільства володіють сильними захисними функціями, залишаються життєздатними попри будь-які політичні декларації. Вони примушують рахуватися владу з ними й використовувати заради нових перспектив, але не шляхом тотальної індоктринації чи навпаки – суцільної деідеологізації.

Відомий російський філософ та політолог О. Панарін висунув досить оригінальну, хоча й не позбавлену суперечностей гіпотезу про те, що головним сюрпризом в ході реформ в Росії, наприклад, став один із чергових викрутасів історії: нова поразка осілого Домо-будівничого начала, пов'язаного з продуктивною економікою. Обіцянка демократів про остаточне зникнення в ході реформ кочового типу і заміщення його осілим буржуазно-міщанським типом відповідального власника-творця не спрацювала. Виявилось, що замість кочівника, степової вільної людини, блукача і «цілинника» з'явився новий глобальний кочівник, що не має батьківщини, спекулятивний тип внутрішнього емігранта, що продає на сторону буквально все – від державних земель до

державних стратегічних таємниць і позицій. Ідентифікація нової правлячої верстви у якості «номад глобалізму» (за Ж. Атталі), не пов'язаних жодними зв'язками з туземним середовищем, мабуть, головний сюрприз і «викрутас» історії, що не виправдав благопристойних міщанських очікувань щодо відповідального власника, методичного накопичувача. Для реформаторської еліти, що перманентно експериментує, новітня модернізація обертається надмодерном, а для народної більшості – контрмодерном, архаїзацією.

На думку вченого, це вияв проблеми співвідношення великої писемної та малої усної (народної) традиції, осердям якої виступає проблема оспорюваного народного досвіду. Насаджуючи велику писемну традицію в ході націотворення, її суверен і носій – національна еліта повинна дбати про досягнення єдиного духовного простору – загальнонаціонального консенсусу з приводу базових цінностей, принципів. Велика писемна традиція повинна вписатися у більш давню усну народну традицію, щоб не відкидатися останньою, але, разом з тим, і не зливатися з нею. Адже транслюючи у вищі сфери, наприклад, негативні масові стереотипи, еліта здатна виражати їх максимально концентровано, що навряд чи посилить національну згуртованість.

Напруга між цими двома традиціями загострюється тоді, коли національна еліта, нові реформатори ідентифікують себе не з народним досвідом («грунтом»), а з новітнім цивілізаційним текстом й не гребують насильством заради світлого майбутнього. Можливий політичний протест, зокрема й у формі волевиявлення на виборах, заздалегідь оголошується бунтом «вулиці». Новий «священний текст», що не містить генетично закріплених моделей поведінки та свідомості, ставиться вище за волю виборців. Відкидається узвичаєна демократична легітимність влади як волевиявлення електоральної більшості при дотриманні конституційно-правових норм [7, с. 325–328].

За умов децентралізації досить плідними слід вважати спроби політичних сил, які прийшли до влади в місцевих радах, стати єдиними центрами регіонів України, сприяти створенню повноцінного політико-ідеологічного дискурсу щодо суспільних цілей та цінностей.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
2. Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм Д. Гатчінсон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 211–215.
3. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария. Пер. с англ. Под ред. В.Л.Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – 326 с.

4. Костомаров Н.И. Две русские народности / Н. И. Костомаров ; Предисл. В. А. Дорошенко. – К. – Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. В 2 т. – Том І. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – Київ: Основи, 1994. – С. 145–171.
6. Лурье С. В. Историческая этнология / С. В. Лурье. – 1-е изд. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 448 с. – (Программа "Высшее образование").
7. Панарин А. С. Политология : Учебник / А. С. Панарин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2001. – 448 с.
8. Толочко П. «Я» или «Мы»? // 2000. – 2015. – 9 жовтня. – С. В6.
9. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб : Наука, 2001. – 417 с.

Третяк Василь Павлович, к. філос. н.,
Київський національний університет будівництва і архітектури

СВІТОГЛЯДНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Про тотальну кризу базових сфер суспільного життя, в тому числі культури, сьогодні в Україні не говорить хіба що лінивий, або байдужий. Саме з відродженням національних культурних традицій на початку 1990-тих років наша політична і культурна еліта цілком правильно пов'язувала становлення і утвердження незалежної української держави. Але практика всіх 24 років незалежності виявилася куди більш складною і суперечливою.

Звичайно, що на законодавчому, управлінському, організаційному, інституційному, економічному (за винятком фінансового) рівнях культурі приділялася увага. Але, очевидно, цього виявилось недостатньо. Причин цього надзвичайно багато. В найзагальнішому контексті – це перехід від одної моделі соціально-економічного розвитку до іншої і, як наслідок цього, за висловом Ф.Ніцше, «переоцінка всіх цінностей».

Другою глобальною причиною глибокої кризи культури можна назвати катастрофічне, хижацьке, протиправне соціальне розшарування суспільства (незначний прошарок олігархів і абсолютна бідність решти громадян України), утвердження абсолютним мірилом цінності особистості грошей, незалежно від того яким шляхом вони зароблені.

Третьою суттєвою соціально-політичною причиною постійного поглиблення культурної кризи в Україні стало використання політичними угрупованнями важелів політичної влади не для розбудови держави і відродження культури, а для самозбагачення, застосовуючи для цієї мети не те, щоб просто протиправні засоби, а не цураючись найбільш антигуманних, диких (обман, підкуп, фізичні розправи, відверті грабунки, знищення майна, розв'язання війни).